

mr. hfz. muhamed čajlaković

nastanak i razvoj institucije vakufa s posebnim osvrtom na vakuf u bih

Šerijatsko pravo se na prostorima Balkana, a time i Bosne i Hercegovine, izučavalo i, na različite načine, primjenjivalo od sredine XV stoljeća, to jest od dolaska islama na ove prostore s Osmanskim carstvom. Danas je šerijatsko pravo, zajedno s rimskim i anglosaksonskim, jedno od najutjecajnih prava, i njegovo izučavanje nema samo historijski, nego i praktični značaj za muslimane cijeloga svijeta. Poznavanje Šerijata je, za muslimane, Božiji imperativ i nasušna potreba.

U ovome radu osvrnut ćemo se na vakuf, muslimansku instituciju, kojim se bavi Šerijat.

1. Definicija vakufa¹

Vakuf je islamska zadužbina nastala kao rezultat čovječijeg odziva na Allahov, dž.š., poziv da se čini dobročinstvo i da jedni drugima pomažemo u dobročinstvu i čestitosti. Pored toga, tu je svoj eho našla poruka Allahovog poslanika Muhammeda, a.s., u kojoj se podstiče na djela zbog kojih nagrada teče i poslije čovječije smrti. Jedno od tih djela jeste i vakuf, islamska zadužbina.

¹ U arapskom jeziku postoje još dvije riječi koje označavaju zadužbinu: *taħbīs* i *taṣbīl*. One se u bosanskom jeziku rijetko koriste. Međutim, u Maroku se, naprimjer, za ministra vakufa ne kaže *vazīr al-awkāf*, nego *vazīr al-ahbās*. (Vidi: Ibn Ābidīn, *Radd al-Muhtār alā al-Durr al-Mukhtār*, Dār al-Maktab al-Ilmiyyah, Bejrut, bez godine izdanja, tom III, str. 357-358.; Abd al-Hamīd Mahmūd Tuhmaz, *Hanefijski fikh*, preveli s arapskog Ahmed Purdić, Zuhdija Hasanović i Muhamed Mehanović, izdavač Haris Grabus, Sarajevo, 1424 /2003., tom II, str. 413)

Institucija vakufa dijelila je sudbinu različitih muslimanskih naroda. Na nju su se odražavala ekonomska, socijalna, politička i humana stremljenja i dostignuća svakog društva pojedinačno.

Riječ vakuf u arapskom jeziku znači: zaustaviti, zadržati (se), stati; a s prijedlozima: *alā* (على), ili *li* (لِ) znači: uvakufiti, kao zadužbinu ostaviti, osnovati, utemeljiti.

U Šerijatu, vakuf označava zadužbinu u ime Allaha, dž.š., odnosno izuzimanje predmeta iz svoje imovine i davanje na Allahovom putu, dok je svijeta i vijeka. To uvakufljenje može biti u vjerske, socijalne, prosvjetne, ili humanitarne svrhe.²

Vakuf je zadužbina koja ima svoje utemeljenje u šerijatskom pravu. To je islamska ustanova koja potječe od vremena Muhammeda, a.s. Vakuf se u Kur'ānu spominje samo posredno:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

*Nećete zaslužiti nagradu sve dok ne udijelite dio od onoga što vam je najdraže; a bilo šta vi udijelili, Allah će, sigurno, za to znati.*³

2. Historijat vakufa

Vakuf je utemeljen neposredno na sunnetu Muhammeda, a.s. Vakuf je, zapravo, vrsta milostinje. Allah, dž.š., na mnogo mjesta u Kur'ānu zapovijeda dijeljenje milostinje. Musliman može dati milostinju iz ruke u ruku, a može je i trajnom učiniti. Muhammed, a.s., podsticao je i na trajnu milostinju.

عن أبي هريرة رضي الله عنه؛ أن رسول الله، صلعم، قال: "إذا مات الإنسان؛ انقطع عنه

عمله؛ إلا من ثلاثة: إلا من صدقة جارية، أو علم ينتفع به، أو ولد صالح يدعو له."

Ebu Hurejra, r.a., prenosi da je Allahov Poslanik, a.s., rekao: "Kada čovjek umre, prestaju njegova (dobra) djela, osim u tri slučaja: od trajne sadake, od znanja koje je ostavio pa se njime koriste ljudi i od hairli-djeteta koje se moli za njega."⁴

² Ibn Ābidīn, nav. dj., tom III, str. 357-358.; Wahbah al-Zuhaylī, *Al-Fiqhu al-Islāmiyyu wa Adillatuhū*, treće izdanje, Dār al-Fikr, Damask, 1409/1989., tom VIII, str. 153-154.

³ Kur'ān, Ālu Imrān, 92.

⁴ Zakiyy al-Dīn Al-Munzirī, Abd al-Azīm, *Muslimova zbirka hadisa (izbor)*, s arapskog preveo i priredio Šefik Kurdić, Kuća mudrosti, Zenica, 2004., knjiga 2, str. 82.

Muhammed, a.s., i sām je uvakufio svoju zemlju u Medini, i ne samo to, već i svu svoju ostavštinu nakon svoje smrti, izuzev onoga što je bilo neophodno njegovoj porodici za opskrbu.

Ebu Hurejra, r.a., kaže da je Muhammed, a.s., rekao:

“Neka se mojim nasljednicima ne dijeli ni jedan dinar (od moje zaostavštine). Ono što ostane poslije mene je vakuf, izuzimajući opskrbu mojih žena i zaradu službenika moga vakufa.”⁵

Mnogi Muhammedovi, a.s., ashabi⁶ slijedili su njegovu praksu i preporuku, tako da je za vrijeme njegova života osnovano više vakufa, a nakon njegove smrti to je nastavljeno. Tradicija govori da je prvi od ashaba, Omer, r.a., osnovao vakuf. Naime, Omer, r.a., upitao je Muhameda, a.s., nakon objave naprijed citiranog ajeta iz sure Ālu Imrān, šta da radi sa svojom najboljom zemljom u Medini, a da stekne Allahovo zadovoljstvo. Muhammed, a.s., sugerirao je Omeru, r.a., da, ako hoće, zemlju izuzme iz svoga vlasništva, te da odredi da se prihod dijeli kao milostinja siromašnim, bližnjoj rodbini, robovima za otkup i putnicima koji na putu osiromaše, ako se svojim kućama ne mogu vratiti. Još je objasnio da se ta zemlja nikada više *ne može prodati, naslijediti, niti pokloniti*.⁷

Muhammed, a.s., isto tako, predložio je Ebu Talhi da ostavi svoju imovinu rođacima, tako što su oni mogli biti samo korisnici, ali ne i vlasnici toga. Ebu Talha je poslušao. Tako je nastao prvi porodični vakuf.⁸

Poslije smrti Muhammeda, a.s., pokazalo se da su načela o vakufu nedovoljna, i već u osmom stoljeću (drugom po Hidžri) islamski učenjaci našli su se pred otvorenim pitanjima u vezi s vakufom, koja su donijela nova vremena i nove okolnosti. To je

---

⁵ Abdullatif ez-Zubejdi, *Buharijeva zbirka hadisa (sažetak)*, s arapskog preveo Mehmedalija Hadžić, El-Kalem, Sarajevo, 2004., str. 536.

⁶ Riječ *sāhib*, pl. *ashāb* označava savremenika posljednjeg Allahovog poslanika i vjerovjesnika, Muhammeda, a.s. To je onaj koji je, na javi, vidio Muhammeda, a.s., vjerovao da je Muhammed, a.s., Božiji poslanik i umro u tom uvjerenju. (Vidi: Zuhdija Hasanović, Ehli-sunnetsko viđenje čestitosti ashaba, u: *Glasnik Rijasete IZ-e u BiH*, LXIV, Sarajevo, 2002., br. 1-2, str. 54.)

⁷ Ibn Haġar al-Asqalānī, *Kitāb al-Wasāyā*, u: *Fath al-Bāri*, drugo izdanje, Kairo, Dār al-Rayyān li al-Turāsi, 1407/1987., tom V, str. 468-469.; Abu Bakr Ahmad Ibn Husayn Aliyy al-Bayhaqī, *Kitāb al-Wakf*, u: *Al-Sunan al-Kubrā*, Dār al-Kutub al-Ilmiyyah, Bejrut, 1414/1994., tom VI, str. 262-278.

⁸ Ibn Haġar al-Asqalānī, *nav. dj.*, str. 454-455.

zahtijevalo i nova rješenja. Zato je većina propisa vezanih za vakuf, zapravo, rezultat saglasnosti islamskih učenjaka.⁹

I poslije vremena ashaba nastavlja se briga i pažnja o vakufu. U vrijeme Emevija¹⁰ i Abasija¹¹ vakufi su se uvećali; povećala se naklonost ljudi da uvakufljuju svoju imovinu. Uvakufljavanje se nije ograničilo samo na vjerske i humane svrhe, nego se protezalo na društvene i ekonomske aspekte, kao što su: gradnja škola, biblioteka, bolnica, puteva, mostova, itd.

U početku, vakufska imovina nije bila pod upravom države. Međutim, velika briga muslimana za vakufsku imovinu, te razvoj, koji se desio u muslimanskom društvu, zahtijevao je uspostavu određene institucije koju bi država postavila da upravlja vakufom. Sudije su kontrolirale mutevellije, koji su upravljali vakufom.

Prvi sudija nad vakufom bio je Tevba ibn Namr el-Hadremi¹² u vrijeme Emevija, za vrijeme hilafeta Hišāma ibn Abdu-l-Melika.¹³ Vrijedno je spomena da je ovaj sudija bio prvi koji

⁹ Misli se na idžma (Iğmā), konsenzus, koji označava jedinstven stav islamskih učenjaka o nekom pravnom pitanju u određenom vremenu, bez i jednog suprotnog mišljenja. Možemo reći da je idžma rezultat do kojeg je došlo više pravnika, nezavisno jedan od drugog. U suštini koncepta idžmāa stoji ideja da će Božije vodstvo onemogućiti muslimansku zajednicu da napravi kolektivnu grešku. (Vidi: Fikret Karčić, *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma*, ITF, Sarajevo, 1990., str. 16.; Ibrahim Džananović, *Idžtiħad u prva četiri stoljeća islama*, drugo izdanje, FIN, Sarajevo 1999., str. 80.; Muharem Štulanović, *Urf: običaj kao pomoćni izvor šerijatskog prava, s osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, IPA, Bihać, 2004., str. 305.)

¹⁰ Umayyādi, 41-132/661-750., jesu prva dinastija halifa u islamu. Ime su dobili po tome što je utemeljitelj Muāwiya Ibn Abī Sufyān pripadao slavnoj grani obitelji Benū Umeyye. Bili su na čelu islamske države poslije četverice pravednih halifa: Ebu Bekra, Omera, Osmana i Alije. Prijestolnica Umayyāda bila je Damask u Siriji. (Vidi: Filip Hiti, *Istorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1988., str. 178-268.; Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo, 1990., str. 638-647)

¹¹ Abasīdi, 750-1258., jesu dinastija koja je vladala poslije pada Umayyādā. Prvi halifa ove dinastije bio je Abbās al-Saffāh. Njihova prijestolnica je, u početku, bila Kufa, a kasnije Bagdad u Iraku. Ovaj halifat doživio je svoj zenit u vrijeme trećeg halife al-Mahdīja i devetog, al-Wāthiqā, a posebno u danima Hārūna al-Rashīda (786-809) i njegovog sina al-Ma'mūna. Poslije al-Wathiqā država je počela propadati, dok nije, u vrijeme trideset sedmog halife, al-Mu'tasima, potpuno propala i pala u ruke Mongola 1258. godine. (Vidi: Filip Hiti, nav. dj., str. 268-330; Nerkez Smailagić, nav. dj., str. 9.)

¹² Ahmad Muhammad al-Sa'īd, *Savremeni pravci u razvoju vakufskog investiranja*, Al-Amānatu al-Ammāh li-l-Awqāfi, Kuvajt, 1421/2000., str. 11-17.; Mehmed Handžić, *Studije iz šerijatskog prava*, Izabrana djela, priredio Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, knjiga 5, 1999., str. 437.

¹³ Hishām Ibn Abd al-Malik je iz dinastije Umayyādā. Bio je na čelu islamske države od 724. do 743. god. po Īsāu, a.s. (Vidi: Filip Hiti, nav. dj., str. 261.)

je uveo da se vakufi evidentiraju u posebne registre, zbog zaštite korisnika vakufa. Tu svoju zamisao počeo je sprovoditi 810. god. po Īsāu, a.s., (odnosno 118. god. po Hidžri). Time su vakufi dobili samostalnu posebnu upravu pod nadzorom sudskih organa. Za njim su se povelili i njegovi savremenici i nasljednici, te se, od tada, u muslimanskom svijetu vodi nadzor nad vakufima od Islamske zajednice, ili od države.

U osmanskom periodu vlast je funkcionirala na vjerskim principima, i islam je bio državna religija. Tada je vakuf još više napredovao. Sami sultani i vlastodršci uvakufijavali su i uvažavali instituciju vakufa. Također su ojačale administrativne forme rukovođenja i nadzora nad vakufom; pojavili su se zakoni i različite regulative koje su ustrojavale poslove oko vakufa. Mnogi od tih sistema i zakona u primjeni su i danas.

Institucija vakufa dala je nemjerljiv doprinos ljudskoj kulturi i civilizaciji. Vakuf je pomogao nastajanju, razvitku i održavanju slijedećih aktivnosti:

1. gradnji tekija i hanikaha¹⁴, za sufije;¹⁵
2. finansiranje trgovačkih poslova, putem pozajmica trgovcima i poljoprivrednicima;
3. izgradnji i popravljanju puteva i mostova;
4. kopađu bunareva;
5. građenju hotela i hanova za putnike;
6. uspostavi punktova na granicama i opskrbi hranom i vodom;
7. gradnji posebnih kuća za siromašne i beskućnike itd.

3. Vakuf u BiH

Prvi zaključci koji se nameću, nakon sumarnog pogleda na nastanak i razvoj institucije vakufa, bilo na širem prostoru ili pak samo na području Bosne i Hercegovine, jesu zadivljujuća vitalnost i jaka saživljenost sa sredinom u kojoj su vakufi nastali i postoje.¹⁶

¹⁴ Hanikāh je arabizirana riječ perzijske složenice *hanegāh*, koja se sastoji od riječi *hane*, što znači: *kuća, dom* i riječi: *gāh*, što znači: *mjesto, boravište šejhova i derviša*. U bosanskom jeziku uobičajio se izgovor: *hanikah*. (Vidi: Džemal Čehajić, Gazi Husrevbegov hanikah u Sarajevu, u: *Anali GHB biblioteke*, knjiga IV, Sarajevo, 1976., str. 3)

¹⁵ Ahmad Muhammad al-Sa'd, *nav. dj.*, str. 11-17.

¹⁶ Halid Čaušević, Pravni i sociološki aspekti institucije vakufa-zaklade, s posebnim obzirom na njen razvoj u BiH, u: *Anali GHB biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 129-140.

Za vrijeme Osmanskog carstva, u okviru kojeg je BiH bila 415 godina, od 1463. do 1878. godine, vakufska pitanja rješavala su se, u prvom redu, po propisima iz Kur'ana i sunneta. Od početka XIV do početka XX stoljeća to su bili osnovni izvori osmanlijskog prava uopće. Pravne praznine popunjavane su donošenjem niza propisa koji su, uglavnom, bili sadržani u zakonima (kānūn) i carskim naredbama (fermān). U toku XIX stoljeća donijet je priličan broj zakonskih propisa. Zakon o upravi vakufa donesen je 1863. god., a Zakon o redu nasljeđivanja idžaretejn¹⁷ vakufa 1870. god. I u drugim zakonima iz ovog vremena ima propisa o vakufima, a posebno u Otomanskom zemljišnom zakoniku iz 1858. god. i Otomanskom građanskom zakoniku (Medžella), čiji su propisi postepeno donošeni od 1869. do 1876. godine. U to vrijeme vakufu se poklanjala velika pažnja, jer su vakufi imali veliku ulogu i značaj za cijelo društvo. Tada je država brinula o upravi, vojsci i vlasti uopće, a skoro sav ostali društveni život počivao je na instituciji vakufa.¹⁸ Treba napomenuti da ni tada nije sve besprijekorno funkcioniralo i da je bilo propusta i pronevjera u vezi s vakufskom imovinom.

Prvi vakufi u BiH osnivaju se u XV stoljeću. Uvakufljavati se moglo samo ono što je u punom vlasništvu (mulk). Svoj procvat i najveći razvoj vakufi na ovim prostorima imali su u periodu od XVI do XVIII stoljeća. U proteklom periodu osnovano je preko dvije hiljade vakufa. Brojne vakufname,¹⁹ kao živi svjedoci,

---

¹⁷ *Idžaretejn* znači davanje vakufa pod dvije najamnine (kirije). Kada se, po šerijatskim propisima, utvrdi da vakuf ne raspolaže novcem kojim bi mogao nanovo obnoviti svoje prethodne objekte, npr. sagraditi porušenu kuću, ili dućan, a nema nikoga ko bi taj objekat vlastitim sredstvima sagradio i uvakufio, u tom slučaju daje se šerijatska dozvola za idžaretejn. Od lica koja traže da dobiju idžaretejn, zakup, uzima se određena svota koja odgovara otprilike vrijednosti izgrađenog objekta, a osim toga ugovarana je i manja cijena koja se plaćala pod imenom *idžarei-mudželle* vakufu krajem svake godine. (Vidi: Abduselam Balagija, *Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana*, štamparija Drag. Gregorića, Strahinića bana 75, Beograd, 1933., str. 19-21)

¹⁸ Mehmed Begović, *Vakufi u Jugoslaviji*, SANU, Beograd, 1963., str. 5.

¹⁹ Vakufnama je zvanična isprava, ili dokumenat, o činu uvakufljenja. To je osnovni izvor za sagledavanje historije jednog vakufa. Ovo je arabizam nastao od arapske riječi: *waquf*, što znači: *zaklada, zadužbina u ime Allaha*, i persijske riječi *nama*, što znači: *pismo, isprava, dokumenat*.

Na početku vakufname nalaze se zahvala Allahu, dž.š., i blagoslovi Njegovom posljednjem poslaniku Muhammedu, a.s.; zatim se, nerijetko, ističe kako je dobrotvor uvidio prolaznost ovoga svijeta i da želi Božije zadovoljstvo i nagradu.

većinom su ostale u određenim mjestima, ili kod samih vakufa, zbog čega su, u većini slučajeva, izgubljene.

Za vrijeme Osmanlijske države institucija vakufa bila je snažan činilac promicanja i održavanja tadašnjih državnopolitičkih koncepcija, što je, za tadašnju vlast, bilo od posebnog značaja.²⁰ To je bio razlog što je državna administracija insistirala na ranom utemeljenju vakufa i gradnji vakufskih objekata. Prisustvo vakufa na novom području značilo je ideološko-političko učvršćenje režima, garanciju njegove stabilnosti, a time i sigurnost odbrane

---

Drugi, glavni dio sadrži opis onoga šta se uvakufljuje i pod kojim uvjetima. Tu se detaljno navodi sva imovina, svrha vakufa, odredbe o službama i plaćama službenika. Ukratko, tu se navodi sve što je važno za vakuf u tom trenutku i u budućnosti.

Završni dio sadrži različite stavove islamskih pravnikâ u zakonskoj zasnovanosti vakufa, te iskaz na čijem se stavu zasniva konkretno uvakufljenje. Poslije toga, navode se imena svih prisutnih. Sudija, na zahtjev vakifa, otvara, vodi i okončava sudski proces uvakufljenja. Nakon donesene presude o zakonitosti uvakufljenja, sudija sastavlja vakufnamu, koju, nakon potpisivanja dva svjedoka, ovjerava svojim potpisom i pečatom. Original daje izabranom mutevelliji (upravitelju), koji dalje upravlja vakufom u skladu s odredbama u vakufnama, koje je vakif postavio kao izraz svoje volje, a koje moraju biti u skladu sa Šerijatom. Dalje, sudija, ili njegov sekretar, registrira u sudski protokol (siĝĝil) cijeli tekst vakufname.

U sudskom postupku čina uvakufljenja moraju učestvovati:

- nadležni sudija;
- vakif (darovatelj, legator), ili njegov opunomoćenik (vekil), koji predaje mutevelliji izdvojenu i namjenjenu imovinu;
- upravitelj (mutevellija), koga je vakif odredio da preuzme imovinu i njome upravlja u skladu s odredbama vakufname;
- najmanje dva, a često i više svjedoka (šāhid), čija se imena unose ispod teksta vakufname.

Vakufname pružaju dragocjene podatke i o kulturi i civilizaciji neke sredine. One sadrže podatke o nastanku i razvoju gradova. Neizravno govore o vrijednosti novca, porezima, zakupu, raznim službama u okviru vakufa, zanatstvu i trgovačkoj djelatnosti, odnosu vakufa prema zvaničnoj vlasti i ekonomskom sistemu. U njima nailazimo na dosta podataka iz kojih je očitâo kako su živjeli obični ljudi, zanatlije, trgovci, seljaci. Najčešće su pisane u svečanom stilu, a rukopis je, obično, svečana kaligrafija.

Iz nekih vakufnama vidi se obnavljanje vakufa. Riječ je o tome da vakif daje parcelu zemlje, novac dućan, ili slično za djelatnost nekog prijašnjeg vakufa.

(Vidi: Adem Handžić, Dokumentat o prvom službenom popisu Husrev-begova vakufa iz 1604. god., u: *Anali GHB biblioteke*, knjiga XV-XVI, Sarajevo, 1990., str. 3; Zejnil Fajić, Originali i prepisi vakufnama sačuvanih do danas, u: *Anali GHB biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 25-26)

²⁰ Između ostalog, osnivanje gradova bilo je rezultat državnih nastojanja, a vakufi su umnogome tome doprinijeli. Primjer za to jesu neka imena gradova u BiH, koja su, sama po sebi, sačuvala uspomenu na ovu instituciju: Gornji Vakuf, Donji Vakuf, Skender-Vakuf, Kulen-Vakuf, Varcar-Vakuf. (Vidi: Muharem Štulanović, *Urf: običaj kao pomoćni izvor šerijatskog prava, s osvrtom na BiH*, IPA, Bihać, 2004., str. 316)

bosanskohercegovačkog tla, čija je strategijska i politička važnost u Osmanskom carstvu bila velika.

Živeći stotinama godina s vakufom i od vakufa, kao institucije koja je osiguravala uvjete za nesmetan vjerski život i koja je, za vrijeme osmanske uprave, nosila glavni teret obrazovanja i socijalnog zbrinjavanja muslimanskog stanovništva, te često bila utemeljitelj novih urbanih i privrednih sredina i objekata,²¹ muslimani su prihvatili vakuf kao sastavni dio svoje društvene svakodnevnice. Tako je vakuf postao neka vrsta narodne institucije.²²

Mutevelije su upravljali vakufima. To je, u procesu općeg opadanja moći Osmanskog carstva, neminovno vodilo slabljenju i raznim zloupotrebama u upravljanju. Uporedo sa slabljenjem nadzorne vlasti, u koju su ulazili šerijatski sudija i nadzornik, povećavali su se utjecaj i moć mutevelija, koji su, nerijetko, na štetu vakufa raznim nedopuštenim načinima povećavali svoja osobna bogatstva.²³

Krajem XIX stoljeća u Osmanskom carstvu počelo se s reformama. U Stambolu je utemeljena jedinstvena centralna uprava s posebnim ministarstvom vakufa, čime se pokušala onemogućiti samovolja mutevelija. Nadzor nad prihodima vodilo je spomenuto ministarstvo. I pored toga, ništa se, u suštini, nije promijenilo. Ovom reformom uvelo se vođenje popisa vakufa, što je doprinijelo očuvanju najvažnijih podataka o njima.

---

²¹ Sve do 08. 10. 1866. godine u Bosni i Hercegovini nije bilo ni jedne bolnice. Te je godine, na poticaj tadašnjeg valije Šerifa Osman-paše, u Sarajevu iz sredstava Gazi-Husrev-begovog vakufa, na Kovačima, u ulici Halilbašića 16, sagrađena i otvorena *Vakufska bolnica*. Na samom početku, bolnica je imala: upravitelja, ljekara, apotekara, nekoliko poslužitelja i trideset dva ležaja. Bolesnici su primani na liječenje bez razlike u vjeri i liječeni su, najčešće, besplatno. Vakuf je snosio troškove bolnice.

Početakom 1882. godine Zemaljska vlada preuzela je ovu bolnicu. S vremenom je ova bolnica postala pretijesna, pa se pristupilo gradnji Državne bolnice, koja je počela s radom 1894. god. Te je godine Vakufska bolnica pretvorena u Zavod za duševne bolesti, koji je funkcionirao sve do izgradnje moderne bolnice za umobolne u kompleksu Zemaljske bolnice. (Vidi: Šerkan Talić, Stotinu trideset godina vakufske bolnice, *Preporod*, br. 14/597, Sarajevo, 01. 10. 1996., str. 6)

²² Halid Čaušević, *nav. članak*, str. 138-139.

²³ Vidi: Adem Handžić, Husrev-begov vakuf na prelazu iz XVI u XVII stoljeće, u: *Anali GHB biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 212-213; Enes Durmišević, *Uspostava i pravni položaj Rijasetu IZ-e u BiH, 1882.-1899.*, magistrat, Sarajevo, 2002., str. 123.

Nakon prestanka osmanske i dolaska austrougarske vlasti, 1878. godine, vakuf je dugo bio predmet spora između nove vlasti i muslimana u BiH. Muslimani su tražili da im Austro-Ugarska²⁴ da vakufe na samostalno upravljanje pozivajući se na konvenciju od 21. 04. 1879. godine između Turske i Austro-Ugarske. S druge strane, Austro-Ugarska je, dobro procijenivši značaj vakufa, sve činila da vakuf zadrži pod svojom kontrolom. Vlada je, tokom vremena, donijela nekoliko naredbi o organizaciji vakufske imovine.²⁵ Prva naredba potječe tri godine nakon

---

²⁴ Austrougarskom okupacijom BiH, 1878. godine, za muslimane Bošnjake počinje neizvjesno doba nacionalne nesigurnosti, ekonomskog siromašenja i stalne borbe za opstanak. Zatečeni novonastalom situacijom, Bošnjaci su, u novim uvjetima vjerskog, ekonomskog, kulturnog okruženja, nastojali očuvati svoj islamski identitet. Također su se borili za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju.

U maju 1899. god. pokrštena je maloljetna Bošnjakinja Fata Omanović iz Bijelog Polja kod Mostara. Ovo je dalo dodatni podsticaj borbi muslimana Bošnjaka. Mostar je, inače, veoma rano postao središte opozicionih strujanja prema austrougarskim vlastima. I prije *slučaja Fate Omanović* Bošnjaci iz Mostara su, 1886. godine uputili predstavku okupacionim vlastima u kojoj su tražili da prepusti upravljanje vakufske imovine njima samim. U izradi ove predstave učestvovao je i mostarski muftija Ali Fehmi Džabić, koji je, kasnije, postao vođa bošnjačkog pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. U Mostaru su, među Bošnjacima, postojale dvije političke struje. Opoziciju austro-ugarskim vlastima predvodio je muftija A. F. Džabić, a drugu struju, koja je bila naklonjena okupacionim vlastima, predvodio je Mujaga Komadina.

Ubrzo su zahtjevi za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju naišli na odziv u mnogim mjestima, a posebno u Travniku, Banjoj Luci i, naročito, u Sarajevu. Bošnjaci su 1909. god. uspjeli dobiti od austrougarske vlade samostalnost u vakufsko-mearifskim poslovima. Kraljevina Jugoslavija je, 1930. godine, ukinula ovu autonomiju. Nakon Drugog svjetskog rata došlo je do opće nacionalizacije vakufa, i to je izazvalo slabljenje islamskih odgojno-obrazovnih ustanova. Zbog toga je u vrijeme SFRJ vjerskoprosvjetna djelatnost IZ-e svedena na minimum. Tada je IZ živjela od dobre volje svojih članova, i nije joj bila dopuštena bilo kakva ekonomska aktivnost kojom bi poboljšala svoje materijalno stanje i slobodno razvijala svoje duhovne potencijale.

Islamska Zajednica u BiH jeste jedini legalni vlasnik vakufske imovine i obavezna je da, zakonitim sredstvima, sve učini da vakufsku imovinu vrati u svoj posjed. (Vidi: Enes Durmišević, *Uspostava i pravni položaj Rijasetu IZ-e u BiH, 1882.-1899.*, magistrat, Sarajevo, 2002., str. 136-142; Program IZ-e u BiH, u: *Glasnik RIZ-e u BiH*, LVI, 1994., br. 4-6, str. 207-209)

²⁵ Austro-Ugarska je, dolaskom 1878. god. u BiH, zatekla nesređeno stanje u vakufima. Nova vlast počela je odmah sa sređivanjem stanja i uvođenjem reda. Poticaj za to je, 1881. god., došao od samih muslimana. Vlada se saglasila da se uprava vakufa povjeri jednom muslimanu. Tako je 15. 03. 1883. došlo do organiziranja Privremene vakufske komisije, koja je, pored ostalog, dobila zadatak da popiše sve vakufe u zemlji. U toj je komisiji vladu zastupao poseban činovnik u svojstvu vladinog povjerenika. Bez njegove prisutnosti i saglasnosti nije se mogao obaviti ni jedan značajniji vakufski posao. Tako je vlada imala pod nadzorom sve vakufske poslove i izravno se miješala u njihovo upravljanje.

okupacije, iz 1881. godine, a zatim slijede naredbe iz 1883., 1884., 1885. i 1894. god. U svim naredbama ostavljena je mogućnost utjecaja austrougarske vlasti na vakufsku upravu.

Muslimani se nisu mirili s postojećim stanjem, protestirali su zahtijevajući da im se prizna samouprava u poslovima vakufa. Sve je ovo imalo za rezultat stvaranje *pokreta* za vjersku i vakufsko-prosvjetnu samoupravu, pod vođstvom mostarskog muftije Ali Fehmi Džabića.²⁶ Posljedica toga bila je popuštanje austrougarske vlade, koja je 1909. god. donijela zakon pod nazivom *Statut za autonomnu upravu islamsko-vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u BiH*. Navedenim Statutom riješeno je da je sva pokretna i nepokretna vakufska imovina vlasništvo vakufa; da se njome upravlja po Šerijatu; da njome upravljaju tijela koja su muslimani izabrali; te da isključivo služi za vjerske i prosvjetne svrhe muslimana. Posljedice ove borbe bile su mnogostruko značajne i na unutarnjem i na međunarodnom planu, jer je ovaj statut bio osnova svih kasnijih rješenja bez obzira na promjenu vlasti u BiH, sve do 1945. god.²⁷

Raspadom Austro-Ugarske monarhije, 1918. god., došlo je do internacionalizacije vakufskog pitanja. Naime, nastankom

---

I pored toga, nova organizacija i sistem u ovom poslu dali su određene rezultate. To se vidi iz godišnjih proračuna vakufa, koji su se s vremenom, poboljšavali. Nakon godišnjeg obračuna višak novca pojedinih vakufa slan je na čuvanje vakufskom povjerenstvu. Godine 1890. odlučeno je da se tim višcima upravlja kao zajedničkom zakladom. Vakufsko povjerenstvo je iz prihoda navedene zaklade moglo razvijati školstvo, graditi korisne objekte itd. U samom Sarajevu je, naprimjer, 1889. god. bilo evidentirano 122 vakufa, a već 1913. god. taj broj povećao se na 222, iako ni to nije bilo stvarno stanje. (Vidi: Ibrahim Kemura, Pregled sarajevskih vakufa u godini 1889. i 1913., u: *Glasnik VIS-a u SFRJ*, XXXIV, 1971., br. 9-10, str. 462)

²⁶ Ali Fehmi ef. Džabić rođen je 1853. god. u Mostaru. Početno obrazovanje stekao je u rodnom gradu, a zatim u Istanbulu. Po završenom školovanju vratio se u Mostar, gdje je 1884. god. bio postavljen za mostarskog muftiju i, time, na toj dužnosti naslijedio svoga oca. Muftija A. F. Džabić bio je vođa pokreta za vakufsko-mearifsku autonomiju sve do 1902. god., kada mu austrougarske vlasti zabranjuju povratak iz Istanbula. Na tamošnjem univerzitetu bio je profesor na katedri arapskog jezika. Bio je veoma cijenjen u naučnim krugovima. Napisao je: *Husnu al-Sahābe fī Sharh ash'ar al-Sahābe* i *Tilbah al-Tālibi fī Sharh Lāmīyya Abī Tālib*. Godine 1908. objavio je jednu brošuru protiv aneksije BiH, zbog čega je smijenjen s katedre, jer se to nije slagalo sa službenom turskom politikom. Umro je u Istanbulu 1918. godine. (Vidi: Mustafa Hasani, *Uloga muftije i feve u društvenom i vjerskom životu muslimana BiH*, magistarski rad, FIN, Sarajevo, 2001., str. 114)

²⁷ Mehmed Begović, *nav. dj.*, str. 8-9; Hajrudin M. Mulalić, *Institucija vakufa u BiH*, IP Svjetlost, d.d., Sarajevo, 2001., str. 33.

Kraljevine SHS, stanje muslimana se još više pogoršalo. Međutim, Kraljevina SHS bila je primorana potpisati Sen-žermenski mirovni ugovor 10. 09. 1919. god. U članu deset toga ugovora stoji: "Država Srba, Hrvata i Slovenaca obavezuje se da osigura zaštitu džamija, grobalja i drugih muslimanskih vjerskih ustanova. Dat će se sve potrebne olakšice i dozvole postojećim muslimanskim zakladama (vakufima) i vjerskim dobrotvornim ustanovama; vlada Srba, Hrvata i Slovenaca neće uskratiti ni jednu od potrebnih olakšica za ustanovljenje novih vjerskih i dobrotvornih ustanova."²⁸

Za muslimane se stanje samo pogoršalo uvođenjem šestojanuarske diktature, 06. 01. 1929. god., od kralja Aleksandra Karađorđevića. A 31. 01. 1930. god. proglašen je i Zakon o Islamskoj vjerskoj zajednici. Tim zakonom je, u BiH, stavljen van snage Statut iz 1909. god.²⁹ Vakufsko-mearifski poslovi nisu dati u nadležnost Islamske zajednice, nego su stavljeni u izravnu nadležnost Ministarstva pravde Kraljevine Jugoslavije.

Ustav FNRJ donesen je 31. 01. 1946. god., a Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica 13. 07. 1953. god. Nova Jugoslavija držala se principa odvojenosti vjere od države, tako je država prepustila Islamskoj zajednici da upravlja vakufom. Država je 16. 05. 1959. god. donijela opći zakon o zaštiti spomenika kulture. Tim zakonom su pod državnu zaštitu stavljeni mnogi vakufski objekti, kao što su: džamije, tekije, medrese, groblja. Iz Ustava SFRJ od 07. 04. 1963. godine vidljivo je da Islamska zajednica može imati vakufsku imovinu kojom može upravljati i koristiti je u duhu Šerijata i u granicama državnih zakona.³⁰ Međutim, to vrijeme svjedok je nacionaliziranja vakufske i, uopće, privatne imovine muslimana, rušenja brojnih

---

²⁸ Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka (XVII-XX vijeka)*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001., str. 163.

²⁹ Sredinom 1930. god. vlada Kraljevine Jugoslavije uklonila je reisu-l-ulemu Džemaludina Čauševića i poslala ga u mirovinu. Razlog prijevremenog umirovljenja bio je zalaganje za prava muslimana i za zaštitu njihove imovine. Tada je u Kraljevini Jugoslaviji bilo oko dva miliona muslimana. Međutim, mnogi nisu vidjeli svoju budućnost u toj državi, pa su se masovno iseljavali. Od nastanka Kraljevine SHS pa do decembra 1931. god. u Tursku se iselilo oko 45.000 muslimana. (Vidi: Mehmedalija Bojić, *nav. dj.*, str. 175.)

³⁰ Mehmed Begović, *nav. dj.*, str. 9-10.

džamija, tekija, zatrpavanja grobalja i njihovog pretvaranja u parkove ili građevinske parcele itd.³¹

Ukratko, može se konstatirati da su slijedeći činioci utjecali na status i stanje vakufa u BiH:

1. neprijateljske operacije sa susjednih teritorija;
2. požari i druge elementarne nepogode;³²
3. uzurpacije i agrarne reforme;
4. nacionalizacija vakufskih dobara;
5. subjektivni propusti i slabosti³³ u organizaciji i upravljanju vakufom.³⁴

³¹ Samo u Sarajevu za vrijeme socijalističke Jugoslavije u mirnodopskom periodu srušene su 24 džamije. U isto vrijeme ekshumirano je i u razne svrhe iskorišteno 204.000 m² muslimanskih grobalja. Srušen je znatan broj vakufskih dućana s korisnom površinom od 2.571 m². Srušeno je 103.707 m² vakufskih kuća, dvorišta i gradilišta za kuće. Eksproprijacijom i nacionalizacijom oduzeto je 536.023 m² vakufskih bašči, vrtova, voćnjaka, livada, oranica i dugih zemljišnih površina i posjeda. Ovo je samo globalni pregled stradanja objekata materijalne kulture muslimana u Sarajevu, kao i nekretnina koje su služile za izdržavanje tih objekata. (Vidi: Nijazija Košćević, *Sarajevo između dobrovoljstva i zla*, El-Kalem, Sarajevo, 1995., str. 11)

³² Česti požari i druge elementarne nepogode nanosile su, također, velike štete vakufima, naročito u čaršijama, gdje je bila značajna upotreba drveta i zbijenost objekata. To je doprinosilo brzom širenju požara. Tokom 17. i 18. stoljeća požari su posebno bili učestali.

Sarajevo je posebno mnogo stradalo u požaru 1697. godine. Tada su neki vakufi potpuno uništeni, a drugi toliko osiromašili da dugo nisu bili u stanju ostvarivati ni najosnovnije funkcije. I GHB vakuf doživio je velike požare 1831., 1852. i 1879. god., kada su, pored ostalih, nestao Đulagin han, Tašlihan i Gazi Husrev-begov bezistan. Slijedili su požari iz 1937. godine, kada je izgorjela Kolobara, i 1967., kada je izgorjelo zdanje Morića-han. Slično se dešavalo i u Travniku, Tuzli, Banjoj Luci, Mostaru i drugim mjestima, gdje su vrijeme i stihija učinili svoje. (Vidi: Halid Buljina, Osnovni uzroci osiromašenja i propadanja vakufa u Bosni i Hercegovini, u: *Anali GHB biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 156)

³³ "...ima slučajeva na terenu gdje se pojavljuju kao kupci, ili prodavci vakufskih nekretnina, neka lica iz samog povjerenstva; ili gdje se radi o prodaji, ili kupovini, gdje se pojavljuje kao kupac, odnosno prodavac, lice koje je bliski rod nekog člana povjerenstva, džematskog odbora, ili mutevelije, što je ne samo nepoželjno nego i nepravilno. Ima i takvih slučajeva na terenu gdje, i pored svih datih uputstava, mutevelija, džematski odbor, ili vakufsko povjerenstvo proda, kupi, ili izvrši zamjenu nekretnina, a da uopšte prethodno i ne traži odobrenje nadležnog organa (Saborskog odbora) za to... Iz ovoga se vidi da, i pored mnogobrojnih uputa i prigovora, još uvijek ima slučajeva da se vakufska imovina na razne načine i neovlašteno otuđuje, a dobivena kupovina troši za neodobrene svrhe... Radi toga se postavlja imperativ da se takvom radu stane u kraj. Jer, da se i u prošlosti vakufska imovina nije čuvala i da se je jednostavno otuđivala i rasipala, davno bi je nestalo, i danas mi ne bismo imali mogućnost da podmirujemo naše najosnovnije vjerske potrebe." (Vidi: Izvještaj Saborskog odbora, podnešen Vakufskom saboru u Sarajevu na zasjedanju 15. i 16. decembra 1958. god., u: *Glasnik VIS-a u FNRI*, X, januar-mart 1959., str. 104 -105)

Dakle, objektivni i subjektivni činioci utjecali su na stanje vakufa. Bilo je velikih grešaka, propusta, zloupotreba, bez kojih bi stanje vakufa bilo puno bolje. Naprimjer, Vakufski sabor je 1923. god. donio odluku o decentralizaciji vakufa. Na osnovu toga, sreskim vakufskim povjerenstvima ustupljeni su svi viškovi samostalnih vakufa, vjerski porez i drugi prihodi koji su ostvareni na njihovom području. Kada su, 1929. god., vakufi ponovo centralizirani, mogle su se sagledati mnoge negativne posljedice ove autonomije koju su neke mutevelije i vakufske uprave zloupotrijebile.³⁵

Ovo su bili osnovni uzroci osiromašenja pojedinih vakufa, čak i onih najvećih, te razlozi propadanja znatnog broja vakufskih dobara.

Vakuf ima i svoj savremeni značaj.³⁶ I pored toga što je, nakon Drugog svjetskog rata, na području bivše SFRJ nacionaliziran,

---

³⁴ Muharem Štulanović, *Urf: običaj kao pomoćni izvor šerijatskog prava, s osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, IPA, Bihać, 2004., str. 311-312; Halid Buljina, *Osnovni uzroci osiromašenja i propadanja vakufa u BiH*, u: *Anali GHB biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 155.

³⁵ Halid Buljina, *Osnovni uzroci osiromašenja i propadanja vakufa u BiH*, u: *Anali GHB biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 159.

³⁶ Kao dobar primjer savremene organizacije vakufa može poslužiti Kuvajt. U toj su državi, nakon iračke agresije u posljednjoj deceniji XX stoljeća, uloženi ozbiljni napor da se vakufu vrati aktivna uloga u mobiliziranju narodnog učešća u izgradnji ukupnog društvenog prosperiteta. Rezultat tih nastojanja jeste osnivanje Generalnog sekretarijata vakufa, koji je, ukazom emira države iz 1992. godine, dobio zadatak i ovlaštenja da širi poziv na osnivanje vakufa, da upravlja vakufskom imovinom i brine o njenom investiranju i upotrebi.

Generalni sekretarijat vakufa ima veliku mogućnost u organiziranju privrednih aktivnosti, tako da u granicama šerijatskih normi može:

- a) samostalno osnivati preduzeća, ili se udruživati u već osnovana preduzeća;
- b) posjedovati nekretnine, pokretnu imovinu, ili vrijednosne papire;
- c) baviti se svim korisnim poslovima koji imaju za cilj investiranje vakufske imovine;
- d) baviti se trgovačkim, industrijskim i poljoprivrednim poslovima;
- e) za račun vakufa otkupljivati dionice koje imaju treća lica u vakufskim preduzećima.

Osnovan je Upravni odbor za pitanja vakufa. Na čelu ovog odbora je ministar za vakuf i vakufska pitanja.

Upravni odbor iz reda svojih članova, kao i iz reda drugih stručnih lica, imenuje tri stalne komisije:

1. Komisiju za šerijatska pitanja;
2. Komisiju za razvoj i ulaganje vakufskih prihoda;
3. Komisiju za vakufske projekte.

Trenutno su aktivirani slijedeći vakufski fondovi:

njegova važnost nije nestala. Vakuf još postoji vezan za džamiju i drugu imovinu koja je ostala u posjedu Islamske zajednice. Pored toga, mnogo je slučajeva osnivanja novih vakufa koji su, istina, skromniji nego nekadašnji, ali ne i manje značajni.³⁷

Danas su uvakufljenja, obično, u vidu poklanjanja zemljišta za džamiju, ili uvakufljenje novca za neku od medresa, ili za Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, za GHB biblioteku,³⁸ ili za neku džamiju i slično. Ovo je uzelo maha posebno od sredi ne sedamdesetih godina XX stoljeća,³⁹ kada su na čelu IZ-e u

---

Fond za brigu o džamijama; Fond za naučni razvoj; Fond za Kur'ani-kerim i kur'anske znanosti; Fond za zdravstveni razvoj; Fond za kulturu; Fond za čuvanje okoline; Fond za brigu o porodici i djetetu; Fond za upoznavanje s islamom; Fond za moralno mobiliziranje.

U Kuvajtu se organizaciji vakufa posvećuje dužna pažnja i, pri tome, koriste najsavremenije metode. (Vidi: Muhamed Salkić, Aktivna uloga vakufa u izgradnji napredne kuvajtske države, u: *Preporod*, br. 19/602, Sarajevo, 15. 12. 1996., str. 8)

³⁷ Kasim Dobrača, Vakufname u GHB biblioteci, u: *Anali GHB biblioteke*, knjiga IV, Sarajevo, 1976., str. 42.

³⁸ Gazi Husrev-begova biblioteka utemeljena je 1537. god. pri istoimenoj medresi, s malo knjiga koje su, tada, proučavali profesori i učenici. Po nalogu Šerifa Osman-paše, valije Bosne, ova biblioteka je 1863. god. premještena u prostoriju na zapadnoj strani Gazi-Husrev-begove džamije, ispod munare. Godine 1726. osnovana je prva štamparija u Osmanskom carstvu. Bio je to novi period u historiji knjige, jer se knjige više nisu prepisivale. Dvije godine kasnije štampan je Rječnik Vankolija, i to je najstarija štampana knjiga GHB biblioteke. GHB biblioteka je 1935. god. premještena u prostorije Sarajevskog muftijstva, ispred Careve džamije. Jedan slučaj registrirala je historija ove biblioteke. Naime, biblioteka umalo nije izgorjela tokom bombardiranja Sarajeva, 1941. god., za vrijeme Drugog svjetskog rata. Spasio ju je profesor Franjevačke bogoslovijske škole, dr. Mirosljub Pervan, čovjek čije će se ime pamtiti po dobru. Godine 2003. počelo se s izgradnjom nove savremene zgrade GHB biblioteke, pored Kuršumlje medrese, u Sarajevu, a 2006. godine dovršeno je zdanje ove institucije (Vidi: Uz 450-godišnjicu GHB biblioteke, u: *Anali GHB biblioteke*, knjiga XIII-XIV, Sarajevo, 1987., str. 3-6)

³⁹ Posljedice nacionalizacije vakufskih dobara odrazile su se porazno na opstanak i funkcioniranje brojnih vakufa i, općenito, IZ-e u BiH. Tako je pred organe IZ-e, da bi opstala i djelovala, postavljen zadatak iznalaženja sredstava. Rješenje je pronađeno u organiziranom prikupljanju zekata, sadekatu-l-fitra, kurbanskih kožica, članstva u Islamskoj zajednici i u drugim prilozima.

Novo vrijeme donijelo je i nove vidove uvakufjavanja: umjesto porodičnih pojavljuju se kolektivni vakufi. Primjer za to jeste akcija IZ-e u SFRJ vodena sedamdesetih godina XX stoljeća za prikupljanje sredstava za utemeljenje ITF-a u Sarajevu. Ovome je, vjerovatno, doprinijelo uporište u činjenici što su rani hanefijski pravnici dopustili uvakufljenje novca i vrijednosti koje se mogu vagati i mjeriti.

Ranije je prevladavalo mišljenje da se, prvenstveno, mogu uvakufiti nekretnine. Danas se, međutim, prednost daje pokretninama, a posebno gotovom novcu. Zato ne bi trebalo isključiti mogućnost da se, u budućnosti, neki vakufi formiraju kao fondacije. (Vidi: Muharem Štulanović, *Urf: običaj kao pomoćni izvor šerijatskog prava, s osvrtom na BiH*, IPA, Bihać, 2004., str. 311-312)

BiH bili Ahmed Smajlović⁴⁰ i Husein Đozo.⁴¹ Oni su podsticali muslimane da uvakufljuju u novcu za GHB medresu i Islamski teološki fakultet u Sarajevu, što je dalo korisne rezultate.

U toku agresije na BiH (1992.-1995.) vakufska imovina pretrpjela je ogromne štete. Agresorska djelovanja nisu ugrozila samo živote desetina hiljada stanovnika BiH, nego su dovela do progona i strašnih razaranja velikog broja bošnjačkih vjerskih i kulturnih objekata.⁴² Zločinci iz redova srpsko-crnogorskog, ali

---

⁴⁰ Ahmed Smajlović (1938.-1988.) rođen je u Tokoljacima kod Srebrenice. GHB medresu završio je 1958. god. Na El-Azharu diplomirao je 1968., magistrirao 1970. i doktorirao 1974. god. U januaru 1975. stupa u službu IZ-e u BiH, prvo kao šef Kabineta reisu-l-uleme, a zatim kao predsjednik Starješinstva IZ-e BiH, Hrvatske i Slovenije u Sarajevu. Kada je, 1977. god., otvoren ITF u Sarajevu, postavljen je za vanrednog profesora iz islamske dogmatike i islamske filozofije. Bio je član mnogih međunarodnih islamskih institucija u Evropi i islamskim zemljama. Učestvovao je na brojnim konferencijama, simpozijima i stručnim savjetovanjima. Pokretač je *Islamske misli*, časopisa za islamske znanosti i praksu, čiji je bio glavni urednik. Jedno vrijeme bio je i urednik islamskih informativnih novina *Preporod*. Objavio je preko dvije stotine i pedeset radova. Preveo je s arapskog na bosanski jezik: *Dijalog s prijateljem, Islam i diskriminacija, Uticaj Arapa i islama na evropsku renesansu* itd. Napisao je i niz radova na arapskom jeziku. (Vidi: Jusuf Ramić, *Bošnjaci na El-Azharu*, Rijaset IZ-e u BiH, Sarajevo, 1997., str. 116-124)

⁴¹ Husein Đozo (1912.-1982.) rođen je u Barama kod Goražda. U medresu u Foči upisao se 1923. god., a 1925./26. prepisao se u Merhemića medresu u Sarajevu. Na Šerijatsku sudačku školu u Sarajevu upisao se 1928. god., koju je završava 1933. god. Naredne, 1934. god., odlazi na studije u Kairo na poznati univerzitet El-Azhar, gdje završava Šerijatskopравни fakultet 1937./38. god. Tamo je bio student pred profesorima Mustafom Marāgiyem, Mahmūdom Shaltutom i Rashīdom Ridāom.

Postavljen je 1940. god. za nastavnika arapskog jezika u okružnoj medresi u Sarajevu. Slijedeće, 1941. godine, imenovan je za prosvjetnog referenta u Uredu reisu-l-uleme u Sarajevu, a 1950. god. zapošljava se u tvornici kožnih preradevina u Sarajevu. Od 1953. god. radi u Upravi gradskih puteva Sarajevo; 1955. počinje raditi u *Metalu* kao knjigovođa. Vraća se 1960. god. u Vrhovno islamsko starješinstvo SR BiH, gdje ostaje sve do smrti.

Husein Đozo bio je predsjednik Udruženja ilmije u SR BiH od 1964. do kraja 1979. god. Pokrenuo je islamski informativni list *Preporod* 1970. god., čiji je glavni i odgovorni urednik bio do 1972., a zatim odgovorni urednik od 1976. do kraja 1979. Bio je jedan od osnivača ITF-a u Sarajevu, na kojem je bio profesor tefsira od 1977. god. Uvidio je da je problem napretka muslimana, zapravo, problem *vjerske obnove*. Insistirao je na savremenom tumačenju islamske misli i njenom povezivanju sa zahtjevima savremenog života. Uvijek je oštro razdvajao ono što je vječno od onoga što podliježe ljudskim tumačenjima i historijskim prilikama. (Vidi: Abdurahman Hukić, Kratka biografija, u: *Glasnik VIS-a u SFRJ*, XXXV, 1982., br. 3, str. 239)

⁴² Islamska zajednica u BiH čini sve da očuva i ojača islam kroz islamske institucije. U tom je pogledu, početkom 2006. godine, potpisan Opći i posebni protokol o saradnji Rijasetu IZ-e u BiH i Ministarstva vakufa Arapske Republike Sirije. Općim protokolom predviđa se:

i hrvatskog naroda, nanijeli su, svjesno i planski, neprocjenjivu štetu bošnjačkom kulturnom naslijeđu u BiH.⁴³

Za tri godine, koliko je trajala posljednja agresija na BiH, džamije su bile osnovni ciljevi. Više od šest stotina džamija u BiH potpuno je uništeno, a skoro isto toliko, manje ili više, oštećeno.⁴⁴ Veliki broj džamija uništen je planski postavljanjem velikih količina eksploziva. Nekoliko ih je spaljeno aktiviranjem većih boca plina, ili benzina, a jedan dio razoren je artiljerijskim projektilima. Na mjestu gdje su nekada bile džamije, danas su parkirališta, parkovi ili deponije za smeće.

Osim džamija, agresori su razorili, ili oštetili, mnoge mešdžide, mektebe, tekije i druge spomenike islamske kulture i

-
- razvoj upravljanja zvaničnim islamskim institucijama;
  - odgoj i obrazovanje, vakufi, renoviranje i izgradnja džamija;
  - jačanje islamskih kulturnih ustanova, kao što su biblioteke i izdavačke kuće;
  - razmjena iskustava između medresa, akademija i fakulteta.

Radi efikasnije realizacije spomenutih ciljeva formirat će se zajednička komisija sa zadatkom da prikuplja i razmjenjuje informacije između zvaničnih institucija potpisnica Protokola; priprema programe i planove projekata od zajedničkog interesa; prati realizaciju potpisanih ugovora, te da održava periodične sastanke na najvišem nivou. (Vidi: Enes Ljevaković, *Potpisan opći i posebni protokol o saradnji Rijasetu i Ministarstva vakufa*, Preporod br. 3/821, 1. februar 2006., str. 10)

⁴³ U agresorskom pohodu nisu pošteđeni ni najznačajniji objekti islamske arhitekture nulte kategorije u BiH, kao što su: Gazi Husrev-begova džamija (1532.); Careva džamija (1565.); Bašćaršijska (1529.); Ali-pašina džamija (1561.); Magribija (1766.) u Sarajevu; Aladža (1551.) i Careva džamija (1483.) u Foči; Sultan Esme džamija (1745.) u Jajcu; Karadžoz-begova džamija (1570.) u Mostaru; Ferhadija (1579.) i Arnaudija (1595.) u Banjoj Luci (srušene 07. maja 1993.); Emin Turhan-begova džamija u Ustikolini (1449.), koja je najstarija džamija u BiH, kao i mnoge druge. Većina ih je bila pod zaštitom UNESCO-a. (Vidi: Muharem Omerdić, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992.-1995.)*, El-Kalem, Sarajevo, 1999., str. 15)

⁴⁴ Rušenje i uništavanje objekata islamske arhitekture samo je nastavak sprovođenja ranijeg programa i prakse nad muslimanima na cijelom Balkanu. Kada je Osmansko carstvo počelo gubiti svoje teritorije na Balkanu, na tim su područjima sistematski uništavani muslimani zajedno sa spomenicima njihove visoke kulture i civilizacije. Samo u Beogradskom pašaluku bilo je 600 džamija, od kojih danas postoji jedino Bajrakli džamija u Beogradu. U Užicu je bilo 30 džamija, a danas nema ni jedne. Slično je i diljem cijele Srbije. Izbrisan je svaki trag postojanja islamske kulture, koja je ova područja ukrašavala i obogaćivala.

Od islamske kulture i civilizacije u Dalmaciji, Lici i nekim drugim dijelovima Hrvatske izbrisani su svi tragovi, tako da nije ostao ni "kamen na kamenu". Najvredniji spomenici nestali su netragom kao rezultat sistematske genocidne, kulturocidne, urbicidne i destruktivne politike.

Srpski zločinci izjavljivali su da ruše muslimanske bogomolje iz milosrđa, kako bi se Bošnjaci lakše vratili u *veru pradedovsku*. Bilo je i njihovih tvrdnji da sami Bošnjaci ruše svoje bogomolje. (Vidi: Muharem Omerdić, *nav. dj.*, str. 16-17)

civilizacije. Od osam hiljada muslimanskih grobalja u BiH potpuno je uništeno dvije hiljade, a devastirano hiljadu i osam stotina. Rušeci i zatirući muslimanska groblja, srpski agresor želio je uništiti dio bosanske historije, kulturu i sjećanje jednog naroda. U uništavanju muslimanskih grobalja agresor s hrvatske strane pokušavao je oponašati i slijediti srpske zločince.⁴⁵

Zaključak

Vakuf je islamska ustanova koja ima svoje utemeljenje u osnovnim islamskim izvorima: Kur'ānu i sunnetu. Norme na kojima se vakuf zasniva nastale su putem procesa stvaranja i tumačenja prava, idžtihada. Do tih normi došli su nadležni muslimanski pravници.

Vakuf ima neprocjenjivu ulogu za razvoj muslimanskog društva i ekonomije. U mnogim periodima kroz povijest, kada je država zakazala, vakuf je preuzimao inicijativu i popunjavao propuste, slabosti i nemoć države. To je bilo očigledno na području vjere, obrazovanja, kulture, socijalnih pitanja itd.

Za džamije je vakuf u mnogim područjima muslimanskog svijeta bio i ostao glavni izvor prihoda. Džamije su se većinom gradile i održavale putem vakufa. Isto tako, iz istog su izvora finansirane aktivnosti na polju poziva u islam. Mnoge škole vjerskog tipa, medrese, koje postoje širom muslimanskog svijeta, svjedoče o vakufu kao jednom od temeljnih nosilaca finansiranja njihove gradnje i održavanja. Nerijetko se obrazovanje u njima sastojalo od internatskog tipa koje je obuhvatalo učenike koji su potjecali iz udaljenih krajeva. Također, ove su škole funkcionirale bez razlikovanja društvenih klasa, bogatih i siromašnih. Uz škole su često bile i biblioteke.

Bolnice su bile simbol zdravstvenih centara u kojima nisu samo bili liječeni bolesnici, nego su to bila i mjesta u kojima su se držala predavanja, vodile diskusije i istraživanja. Liječenje u ovim bolnicama bilo je besplatno.

Muslimani su od samog prihvatanja islama uvakufjivali vlastita dobra. Dokaz za to su vakufi Muhammeda, a.s., njegovih ashaba i generacija poslije njih. Tako su i muslimani Bosne

---

⁴⁵ Muharem Omerdić, *nav. dj.*, str. 24-25.

i Hercegovine uvakufljavali svoja dobra u ime Allaha, dž.š., od samog dolaska islama na ove prostore, tj. od sredine petnaestog stoljeća. Diljem Balkana nastao je imponzantan broj vakufa. Međutim, prelaskom BiH iz orijentalno-islamske u zapadnoevropsku civilizaciju, te prolaskom kroz više državno-pravnih okvira, znatan dio vakufa je oduzet. Ostaje da se vidi da li će postojeća vlast u BiH vratiti vakufsku imovinu Islamskoj zajednici, kao jedinom legalnom i legitimnom vlasniku.